

РОЛЬ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У ТВОРЕННІ СИМВОЛІВ І СМISЛУ НОВЕЛИ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА «КАМІННИЙ ХРЕСТ»

Марина ТУНИЦЬКА,

конференціар, доктор педагогічних наук
(Бельцький державний університет ім. Алеку Руссо,
Республіка Молдова)

Abstract

The article explains and motivates the meanings of phraseological units in the Vasili Stefanik's short story "Stone cross".

Keywords: *phraseological unit, symbol, the skill of the Ukrainian author.*

Rezumat

În articol, se interpretează unitățile frazeologice din povestirea lui Vasili Stefanik „Crucea de piatră”.

Cuvinte-cheie: *unitate frazeologică, simbol, competențe ale autorului ucrainean.*

Поетом мужицької розпуки, селянським Бетховеном, співцем селянської бідноти, співцем Гуцульщини, борцем проти соціального і національного гноту, володарем селянських дум називають Василя Стефаника¹.

«Василь Стефанік — абсолютний пан форми... його нариси як найкращі народні пісні, в котрих нема жодної риторики, ані сентиментальності, а тільки дійсність сумна, але скупана в золоті найчистішої поезії»².

Спробуємо аргументувати дане висловлювання Івана Франка, аналізуючи фразеологічні одиниці новели «Камінний хрест».

Тема еміграції знайшла в цьому творі своє найповніше висвітлення. Головна увага зосереджена на трагічних переживаннях селян, що з боєм залишали свої клаптики землі, прощалися з усім рідним, сподіваючись на чужині врятуватись від злиднів та голоду.

В перших же рядках оповіді розкриваються соціальні причини еміграції селян. Наймит Іван Дідух, відслуживши 10 років у війську, повернувся додому, але вже не застав батьків живими. У спадок лишилася «завалена хатчина» та шматок горба, де жінки копали пісок і «зівав він ярами та печерами під небеса, як страшний велетень»³. На цьому горбі почав господарювати Іван. «На коня накладав ремінну шлею і нашильник, а на себе малу мотузьяну шлею. Коли вилазили на гору, від напруги на чолі в Івана напухала велика жила, а коли з гори

¹Слоньовська, 2001, с. 6.

²Франко, 1986, с. 76.

³Стефанік, 1950, с. 50.

спускалися”, «кінь виглядав, як би Іван його повісив на нашильнику за якусь велику провину...»⁴.

Фразеологічна одиниця (далі ФО) «зівав він ярами та печерами під небеса, як страшний велетень» передає нікчемність горба, але дбайливі, роботящі руки Івана, виснажена праця дали результат. Автор звертає нашу увагу на те, що праця селянина довела його до стану робочої тварини. Від важкої праці Іван «ходив зібганий у поясі» (зігнувся), за що й дістав прізвисько «Переламаний».

Найбільше навантаження в новелі В. Стефаніка несуть ФО з концептами *земля і людина*: *взявся свою пайку копати і сіяти, спадав з горба крик Івана, збути вік на горбі, мати за газду, не маю часу з тобою панькатися, пускати землю на гендель, викорінювати з хати*.

В оповіданні єдність з усією землею та космосом викликана динамічно-експресивною, але й дуже важкою працею Івана. Тінь Івана та горба несло разом сонце «далеко на ниви». Але лише його тінь виглядала, як тінь велетня, бо він був тим елементом, який оживляє все навколо себе. Спочатку ожив горб, бо він «зібгав у дугу» постать Івана, він «їсть сонце» та «п’є дощ», тому мусить родити хліб — задарма не можна жити, тому горб має працювати — родити хліб, і Іван повинен працювати, збираючи цей хліб з горба, щоб також їсти: — «Ото ж ти мене, небоже, зібгав у дугу! Але доки мене ноги носять, — то мушиш родити хліб!» Пряма мова Івана в одному реченні містить три ФО, які наділені величезним емоційно-експресивним навантаженням.

Експресія Івана, яка викликається його працею, спонукає й горб до праці, зрушує землю до руху життя, бо його тінь просувається далеко по нивах. Вїзд до чужої країни — Канади — розірвав у його душі цей зв’язок єдності з довколишнім, таким рідним світом, і Іванові здалося, що він «каменіє». Неабиякої напруги, смислової та емоційної, набувають епізоди прощання, сповіді, жалібного співу та божевільного танцю, і кожен з них створюється коштовним діамантом — влучним словом та усталеним виразом, частіше контамінованим або індивідуально-авторським. Порівнюючи Івана з каменем, письменник залучає ФО: «слова не годен був заговорити; не пив до нікого; тупо глядів наперед себе; хитав головою, як би молитву говорив; головою потакував; блимає той камінь мертвими блисками; кам’яними очима глядить на живу воду; гнітить його тягар води»⁵.

Образ каменя — це омертвіння душі Івана. Письменник використовує засіб перенесення стану людської душі на мертвий предмет, щоб матеріалізувати його, камінь, який вода викинула на чужий берег. Це водночас і доля Івана, яка викидає його до чужої

⁴*ibidem*.

⁵*idem*, с. 52.

країни: «То як часом якась долішня хвиля викарбутить великий камінь з води і покладе його на берег, то той камінь стоїть на березі тяжкий і бездушний... *Блимає* той камінь *мертвими блисками*, відбитими від сходу і заходу сонця, і кам'яними очима своїми глядить на живу воду і сумує, що *не гнітить його тягар води*, як гнітив його від віків. Глядить з берега на воду, як на втрачене щастя. Отак Іван *дивиться на людей, як той камінь на воду*»⁶.

Безпросвітне горе Івана виливається в довгих монологів, пересипаних ФО, в репліках, звернених до односельчан, до дружини, у виразах очей, в рухах, жестах. Відповідними мовностилістичними засобами, кожною деталлю портрета В. Стефаник розкриває найтонші душевні переживання свого *героя*: «Відійшов до газдів і *крутив головою*»⁷. Словник подає ФО *розкидати головою* — напружено, зосереджено думати, шукаючи виходу із якогось становища⁸. В. Стефаник підшукав контаміновану ФО, щоб передати найвищий ступінь хвилювання, напруги душевного стану Івана Дідуха.

Щось би сказав, та най мовчу, най *шаную образи в хаті...*, не дай, Боже, нікому доброму на жіночий розум перейти;...не хлипай, бо тобі *сиві кіски зараз обмичу* та й підеш в ту Гамерику стрижена. Пряма мова рясніє ФО, що підкреслено нами.

Жити на своїй землі, бути фізично здоровим, уміти господарювати, любити працю на землі понад усе і не мати можливості з'їсти шматок хліба, прогодувати свою родину – чи може бути щось жажливішим?! Трагічним видається образ Івана Дідуха, який усе своє життя знав лише одне «роб та й роб». Старе дерево не прийметься при пересаджуванні. Так і Іван, він хоронить себе та дружину на рідному шматочку землі, з яким зрісся тілом і душею.

«*Заскреготав зубами, як жорнами, погрозив жінці кулаком, як довбнею, і бився в груди*. Може, той *жовч трісне*, бо не витримаю⁹. Я зробок – *ціле тіло мозиль, кості дрихляві, що заки їх зведеш до купи, то десять разів йойкнеш*¹⁰. А дивіться-ко на ту стару скрипку. То *пущати і її на гондель?* Таже то *душлага верба, кинь пальцем, то маком сяде!*»¹¹ ФО *кинь пальцем, маком сяде* набувають в цьому контексті значення відмінного від загальноновживаного, узуального.

⁶*ibidem*.

⁷*idem*, с. 53.

⁸ФСМ, т.2, с. 751.

⁹Стефаник, 1950, с. 53.

¹⁰Стефаник, 1950, с. 54.

¹¹Стефаник, 1950, с. 54.

Сполученням протиріч у багатоплощинному образі автор натякає на складність психічного стану Івана. Можна припустити, що тут ідеться про смерть тієї духовності, що зв'язувала його з рідною землею.

Підсвідоме, інтуїтивне відчуття цієї майбутньої духовної кризи через розрив єдності з рідним середовищем спричинювало безмежний біль у душі Івана. Душевний біль Івана та його дружини матеріалізується образом хати: його хата заридала й прорвалася, як хмара плачу, «що повисла над селом»¹².

Традиційна українська хата – це колиска нашого народу. В українців спрадавна виробилось особливе ставлення до хати не лише як до матеріального об'єкта, а і як до осередку внутрішнього духовного світу. Таке ставлення відображене в ритуалах, традиціях, звичаях, обрядах, віруваннях. Досить повно і розмаїто воно зафіксоване й у ФО, що зберігають етнокультурну традицію, тому це і символ родового коріння. У розумінні концепції виникнення і розвитку символів ми спираємося на вчення К. Юнга¹³.

У новелі хата втратила свою оптичну властивість реального об'єкта й перетворилася на суб'єктивний, душевний стан Івана, набуваючи вигляду дощу, який висить над селом. Таке перенесення ознак об'єктів на суб'єкти та навпаки, щоб об'єднати їх знову в образах, що сприймаються чуттєво, наповнює всі твори Василя Стефаника.

Дідух і його родина відчувають майбутню муку безуспішної боротьби всіх емігрантів за збереження своєї духовності. Тут хата від Іванового імені ніби прощається з землею, на яку він ніколи не повернеться. А чужа земля стане йому могилою: «Іван *випріщив очі*, але так дивно, що син побілів... *Поклав Іван голову в долоні і довго щось собі нагадував*»¹⁴.

В епізоді жалібного співу Іван та Михайла знову таки досягається абсолютність форми завдяки таким ФО: «в жалісливу веселість скрипки *врізувався спів* Івана і старого Михайла. Як старі мужики *доберуть охоти і заведуть стародавніх співанок. Слова співу йдуть через старе горло з перешкодами, як коли б не лиш на руках у них, але й в горлі мозолі понаростали*, йдуть слова тих співанок, як жовте осіннє листя, що ним вітер гонить по замерзлій землі, ...а воно *дрижить подертими берегами, як перед смертю*; підтягали ноту вгору, тулили чоло до чола, били кулаками в груди і в стіл, своїм заржавілим голосом такої собі *туги завдавали*»¹⁵.

¹²Стефаник, 1950, с. 60.

¹³Юнг, 1991, с. 86.

¹⁴Стефаник, 1950, с. 58.

¹⁵*ibidem*.

Кульмінацією новели є шостий розділ: «Як входили назад до хати, то ціла хата заридала... жінки заломили руки (виражали певними жестами переживання, хвилювання, страждання). А Михайло взяв Івана за барки і шалено термосив ним і верещав, як скажений»¹⁶. «Іван їмев стару за шию і пустився з нею в танець... Іван термосив жінкою, як би не мав уже гадки пустити її живу з рук... Іваниха обчепилася руками порога й приповідала: ... я тебе вигризла оцими ногами»¹⁷.

Звернімося також до ролі ФО у творенні символу хреста, оскільки його винесено в назву новели. Хрест в українській інтерпретації – це ідея страждання, випробування, важкої і почесної ноші (адже саме на хресті був розіп'ятий Ісус Христос). У новелі камінний хрест – це, перш за все, пам'ятка про Івана Дідуха, який поставив хрест на горбі як пам'ять про себе.

Іванові безмежно шкода піскуватого горба, на якому вік свій змарнував, здоров'я втратив. На згадку він поставив на горбі камінного хреста, на якому викарбував своє і жінчине ім'я, і ревно просив людей не минати цього місця. Своїми добрими сивими очима Іван, здавалося, «хотів навіки закопати в серцях гостей свою просьбу»¹⁸. «Аби-сте мені мого хреста ніколи не минали. Буду за вас Бога на тім світі просити, лиш зробіть дідові його волю».

Переламаний просить людей доглядати хрест, такий дорогий він був для нього, називає односельців газдами, тобто господарями. «Хрест такий тяжкий, що горб його не тримав. Хотів я стільки пам'ятки по собі лишити»¹⁹.

По-друге, хрест втілює важку долю українського народу, який, образно кажучи, несе свій хрест. Оскільки образ народу передано в образі Івана Дідуха, то камінний хрест переростає в образ-символ, що уособлює важку долю народу-трудівника. Василь Стефаник переконливо переплітає трагедію Івана Дідуха з трагедією всього краю, який несе камінний хрест нестатків, відчаю, безнадії.

«Не раз, як днинка кінчилася, а я впаду на ниву та й ревню молосю до Бога: Господи, не покинь мене ніколи чорним кавалком хліба, а я буду все працювати, хіба би не міг ні рукою, ні ногою кинути»²⁰. «Так нас їмили в руки, що з тих рук ніхто нас не годен вирвати, хіба лиш тікати»²¹.

По-третє, хрест – це символ утраченого щастя на рідній землі, це пам'ятник тисячам українських селян, які так і не повернулися додому,

¹⁶*idem*, p. 60.

¹⁷*ibidem*.

¹⁸*idem*, c. 57.

¹⁹Стефаник, 1950, с. 55.

²⁰Стефаник, 1950, с. 56.

²¹Стефаник, 1950, с. 54.

тобто українцям-емігрантам: «Іване... будуть вас люди нагадувати, та й хреста вашого на святу неділю не минуть»²².

«Землю, яку увінчує святий хрест, особливо важко кидати, бо тут «вік свії збув»²³. Господи милосердний, ба що я так глибоко согрішив, що женеш мене за світові води?»

«Гнати за світові води», індивідуально-авторський сталий вираз В. Стефаніка, надає мові персонажу відтінку просторіччя, а також втілює сенс безвиході.

Нарешті, хрест є уособленням смерті: «Куди цьому, газди, іти з печі? На старість у далеку дорогу вибралась. Аді, видиш, де твоя дорога та й твоя Канада? Отам! І показав їй через вікно могилу»²⁴.

Символ камінного хреста є невичерпним: для його відтворення письменник вдається до різних стилістичних засобів: гіпербол, порівнянь, але більше за все до ФО, якими буквально рясніє, «розквітає» новела. Фразеологізми майже у кожному реченні.

На основі наведених прикладів фразеологічних сполучень, тлумачення змісту і символів новели уже вкотре переконуємось, що В. Стефанік- майстер у відображенні душевного стану головного героя. Він досягає цієї неперевершеності, використовуючи різні стилістичні прийоми, і в першу чергу ФО компаративного характеру. Іван усе життя працює з конем на землі, тому ці три образи (Іван, кінь, земля) взаємозумовлюють та взаємодоповнюють один одного, вони стають схожими між собою.

«Потряс сивим волоссям, як гривою, кованою з ниток сталевих»²⁵. Очі замиготіли великим жалем, а лице задрижало, як чорна рілля під сонцем дрижить»²⁶.

Автор будує свою новелу за законом максимальної стислості, компресії словесного простору. ФО якраз і посідають центральне місце, вміщуючи в своєму складі контаміновану безсловесну та словесну думку, віддзеркалюючи тисячолітній досвід специфіки мислення українського народу, зокрема західного регіону.

Усі стилістичні засоби спрямовані на досягнення глибини проникнення в ідейний зміст символу, що виступає ключем для розуміння основного задуму твору, а фразеологізми – це віддзеркалення духовного світу та національно-мовної специфіки, картини світу галичан.

²²Стефанік, 1950, с. 57.

²³Стефанік, 1950, с. 51.

²⁴Стефанік, 1950, с. 55.

²⁵Стефанік, 1950, с. 52.

²⁶Стефанік, 1950, с. 56.

Література

СВЕРДАН, Т. *Символіко-семантичний простір слова хата в українській фразеології* // Дивослово, 2008. № 3. С. 29-32 [=Свердан, 2008].

СЛОНЬОВСЬКА, О. *Стефаник – майстер психологічної новели* // Українська мова і література, 2001. № 3. С. 6-9 [=Слоньовська, 2001].

СТЕФАНИК, В. *Моє слово*. Вибрані твори. К: Молодь, 1950 [=Стефаник, 1950].

Фразеологічний словник української мови у 2-х книгах, за ред. Л. С. Паламарчука. К.: Наукова думка, 1993 [=ФСУМ, 1993].

ФРАНКО, Іван. *Зібрання творів*: у 50-ти томах. Т. 6. К., 1986 [=Франко, 1986].

ЮНГ, К. *Архетипи і символи*. Москва, 1991 [=Юнг, 1991].

ЯРЕМЕНКО, В., СЛІПУШКО, О. *Новий тлумачний словник*. К.: Аконіт, 2000 [=Яременко *et alii*, 2000].